

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Коллективній самосвідомості нашого суспільства поступово відкриваються провідні ролі професіоналів у переборенні духовної, культурної, економічної кризи, яку переживає країна. Примноженню діяльних сил цього соціального прошарку, зміцненню його єдності, розширенню його творчих, інтелектуальних і моральних впливів на суспільне життя можуть допомагати практичні психологи. Головне завдання яке стоїть перед практичним психологом – це побудування цілісного наукового забезпечення важливих напрямків роботи з різними групами населення: дослідження їх особистості і підтримка їх в особистісному розвитку та саморозвитку.

Вже у самій професії як об'єктивній реальності закладена подвійність: професія як результат часткового і одиничного розподілу праці належить і фахівцю і закладу. На суб'єктивній стороні (особистість фахівця) знаходиться сукупність певних знань і трудових навичок, а на стороні закладу – певний вид трудової діяльності, в процесі якої використовуються ці трудові навички і знання. Поняття "професія" включає до себе не тільки ступінь професійної підготовки людини, але й форму суспільного визнання, умови реалізації професійних знань та навичок у конкретній соціальній ситуації.

Професія психолога відноситься до найбільш складної групи професій – "людина-людина". Їй притаманні такі особливості:

1) основний зміст праці зводиться до взаємодії з людьми (якщо вона не вдається, то це відображається і на якості роботи);

2) ця професія потребує подвійної підготовки: **особистісної** – навчитись встановлювати і підтримувати контакти з людьми, розуміти і приймати людину, розібратися в особливостях її поведінки; сформувані у собі такі якості як відкритість, емпатія, доброзичливість, відвертість, та, з іншої сторони, **спеціальної** – отримати спеціальну базову підготовку з психології, яка дає більше, ніж оволодіння академічними знаннями і отриманням набору певних рекомендацій.

В основу адаптаційного процесу покладено спосіб засвоєння діяльності, який визначається структурою потреб і мотивів особистості, яка адаптується. Очевидно, що признаючи первинність адаптивної потреби, необхідно ототожнювати адаптацію з головною метою діяльності, оскільки у людини процес задоволення потреб виступає як цілеспрямована діяльність. Між тим, специфіка адаптаційних процесів полягає у тому, що вони є засобом, умовою реалізації мети і тільки в цій якості і можуть існувати. Потреба в адаптації може існувати і усвідомлюватись, але при цьому вона буде вторинною по відношенню до потреб, які викликають необхідність до адаптації. Це можемо спостерігати по працевлаштуванню молодих психологів та по їх післядипломній освіті.

У різних закладах виникають психологічні служби, які з оптимізмом беруться за вирішення самих складних проблем. Якщо розглянути професійну діяльність практичного психолога у школі, то можна відмітити, що цей процес йде не завжди гладко. Не всі школи змогли ввести в свій штат психолога в силу економічних причин. Крім цього, після отримання диплому чи свідоцтва про перепідготовку, фахівці забувають, що в процесі професійної адаптації також необхідно поглиблювати свої знання, вміння, навички. Це особливо стосується тих практичних психологів, які працюють на периферії.

Майбутні практичні психологи ще в стінах університету повинні усвідомити, що успішність їх діяльності в якості психолога буде залежати не тільки від рівня їх професійних знань, але і від особистісних якостей. Вибір же абітурієнтами професії "практичний психолог" відбувається, частіше за все, без усвідомлення тих вимог, які пред'являє до особистості ця професія. Мало хто із абітурієнтів задає собі питання: "Чи вмію я спілкуватися з іншими людьми і чи бажаю я цього?" Багато абітурієнтів при

співбесіді підкреслюють, що головним мотивом вступу на психологічний факультет є цікавість до психічних явищ, хоча, насправді, це бажання вирішити свої особистісні проблеми. Зрозуміло, що цей мотив частіше за все слабо усвідомлюється. Причому необхідно підкреслити, що психологічне спілкування суттєво відрізняється від міжособистісного, яке ґрунтується на відношеннях симпатії-антипатії. Воно має цілу низку специфічних труднощів: це спілкування не залежить від бажання чи небажання психолога спілкуватись. Психолог не має права спілкуватись вибірково – тільки з цікавими, симпатичними йому людьми і відійти від спілкування з неприємними та іншими.

Ці складнощі проявляються у молодих психологів у процесі практичної роботи і суттєво впливають на успішність їх професійної адаптації. Професійна адаптація містить як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти діяльності і тому дуже важливою є відповідність чи невідповідність цим аспектам. Адаптивна стратегія молодого фахівця буде визначатись рівнем відповідності суб'єктивних і об'єктивних елементів професійної адаптації по відношенню до ступеня збігу очікувань молодого практичного психолога з реальною ситуацією, тобто наскільки зближене "Я-бажане" і "Я-реальне". Особливість професійної адаптації молодого фахівця може бути виявлена тільки при умові, коли адаптація буде розглядатись у конкретному відношенні з кожним елементом соціального середовища, враховуючи при цьому всю багатозначність зв'язків і відношень між елементами як у внутрішньому розвитку структури, так і у міжструктурному плані.

Результати досліджень [3] свідчать, що молоді практичні психологи в початковий період роботи стикаються з цілою низкою труднощів. Передусім, це суб'єктивний стан напруги, незадоволеності, викликаний як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками психологічної діяльності. Багато в чому він залежить від особливостей самих чинників, від професійної, психологічної, фізичної підготовки молодих людей до самостійної роботи, а також від їх ставлення до праці.

Професійна адаптація молодого психолога на сучасному етапі визначається реальним середовищем, яке включає до себе комплекс певних умов, зовнішніх сил і стимулів, які впливають на особистість; і соціальні ситуації з об'єктивними та суб'єктивними аспектами психологічної діяльності, в яких вона функціонує. Тому процес професійної адаптації молодого практичного психолога необхідно розглядати в трьох аспектах:

- 1) з позиції об'єкта професійної адаптації молодого психолога – до якої соціальної ситуації розвитку необхідно адаптуватись;
- 2) з позиції суб'єкта адаптації – який застосовує механізм прийняття і перетворення соціальних стереотипів;
- 3) з позиції психологічного змісту адаптації – структурні елементи, об'єктивні і суб'єктивні чинники, засіб, результат і підсумок професійної адаптації.

Наше дослідження довело, що при професійній підготовці мають вагу виробничо-технологічні елементи професійної адаптації. Виробничо-технологічна адаптація молодого практичного психолога – це процес засвоєння особистістю характерних умов і особливостей навчальної та психологічної діяльності. Навчальний процес у вищій школі супроводжується труднощами, про що свідчить відсів, низький рівень функціонального стану і слабка успішність студентів у початковий період навчання; відсутність зв'язку між ними і шкільною успішністю та інтелектуальними можливостями студентів. Це пов'язано із невмінням обирати адекватні засоби адаптивної стратегії у реальній ситуації та з динамічними особливостями професійної адаптації. Багато студентів, отримавши лише загальні теоретичні знання не бажають формувати особливе психологічне мислення. Тому у психологічній діяльності практичні психологи, засвоївши абстрактно-узагальнені поняття і методики, відчувають великі труднощі при їх застосуванні в реальному закладі, у сформованому колективі, у ставленні до конкретної особистості.

В якості об'єктивних показників реалізації цього елементу професійної адаптації виступають:

а) характер психологічної діяльності – теоретична і практична підготовка, знання загальних і спеціальних дисциплін. Діяльність практичного психолога спрямована на рішення конкретних проблем, за якими до нього звертаються учні, їх батьки чи вчителі. Основною метою професійної діяльності психолога є підтримка психічного здоров'я, освітніх інтересів та розкриття індивідуальності соціалізованої особистості, корекція різних дефектів розвитку;

б) умови праці практичного психолога – вміння використовувати методичний інструментарій, який повинен діагностувати всі сторони і якості особистості учня з метою подальшого його розвитку. Практичний психолог повинен використовувати системний підхід до вивчення особистості, який має різний характер прояву: від власної внутрішньої активності індивіда до участі у різних групах, які здійснюють на нього певний вплив;

в) режим праці – робота практичного психолога має неперервний характер, що обумовлює особистісну організованість і підвищену відповідальність за виконувану справу.

В якості суб'єктивних показників адаптованості молодого практичного психолога є наявність почуття задоволеності психологічною діяльністю, своїми психологічними і соціальними можливостями, оцінка своїх професійних здібностей і вмінь.

Головним засобом здійснення виробничо-технологічної адаптації є практична психологічна діяльність, у процесі якої молодий фахівець засвоює психологічні вміння і навички та формує перспективу професійного росту.

Механізмом реалізації цього аспекту професійної адаптації є професійно-психологічна ідентифікація, тобто ототожнення себе з професією "психолог". Успішною ця адаптація буде тоді, коли молодий психолог оволодіє високою якістю практичної психологічної діяльності при середній втомлюваності. Результатом виробничо-технологічного елементу адаптації стає надбання професійної майстерності і компетентності психолога.

Соціально-психологічні елементи професійної адаптації молодого практичного психолога домінують у процесі професійної реалізації практичної психологічної діяльності. Ці елементи визначаються ступенем входження особистості (як суб'єкта спілкування) в систему внутрішньогрупових відношень, виробленням стилю мислення і поведінки, які відображають систему цінностей і норм колективу, надбання, закріплення і розвиток вмінь і навичок міжособистісного спілкування.

В якості об'єктивних показників реалізації цього елементу адаптації молодого психолога є рівень спілкування, використання індивідуального та диференціального підходу в роботі з людьми. Практичний психолог повинен фіксувати свою увагу не тільки на своєрідності кожного індивіда, скільки на можливій типології консультуємих, з подальшим знаходженням індивідуально-типових прийомів роботи з ними. Логіка діяльності практичного психолога повинна йти від загальної характеристики організації, групи, індивіда до типової і до індивідуальної.

Розвиток сучасної практичної психології показує, що "чисто" індивідуальний підхід в роботі з людьми нереальний. Неможливо до кожного учня "приставити" психолога. Та і не всі із них потребують психодіагностики, психологічної консультації і психокорекції. Більш реальнішим є шлях поєднання індивідуально-групової роботи, який передбачає етапність групової експрес-діагностики і практичної роботи з малими групами, а вже потім здійснюється поглиблена діагностика, консультування і психокорекція окремих людей.

Суб'єктивно, для молодого практичного психолога соціально-психологічна адаптація проявляється у почутті єдності, корисності для консультуємих, у прийнятті ціннісних орієнтацій виробничого колективу, коли й колектив визнає і враховує особистісні цінності фахівця. Ця задоволеність взаємовідносинами у колективі буде

досягнута при умові, коли молодий практичний психолог буде використовувати провідний вид діяльності, як головний засіб цього елементу професійної адаптації – спілкування. Такі важливі показники як вміння налагодити ділові зв'язки, відпрацювати систему взаєморозуміння і взаємодопомоги, легкість і доступність спілкування виявляються у процесі здійснення такого механізму, як колективістична ідентифікація фахівця. Прискоренню адаптації допомагає пізнання і прийняття системи взаємовідносин у виробничому колективі.

У результаті професійної адаптації формується ціннісно-орієнтаційна єдність новачка і виробничого колективу. ЦОЄ виникає у особистості, що адаптується, після пізнання і засвоєння колективних норм і ідеалів. Емоційне самопочуття молодого практичного психолога в цьому разі виступає одним із показників його соціально-психологічної адаптації.

Особистісні елементи професійної адаптації молодого фахівця домінують при процесуальних аспектах психологічної діяльності. Особистісна адаптація характеризується розумінням важливості і необхідності професії як для суспільства, так і для самого молодого фахівця, знаходженням особистісних перспектив професійного змісту, які відповідають на питання: "Чи вірно я вибрав?", "Чи є ця справа такою необхідною для мене?".

Головними складовими особистісної адаптації у будь-якій діяльності, як вважає В.Ф.Моргун [1] є "мотиваційне ядро", деякі характерологічні особливості сприйняття самого себе, індивідуально-типологічні властивості, самооцінка, рівень домагань, регуляція власної поведінки (інтелектуальна, моральна, вольова), спрямованість інтересів.

До об'єктивних показників реалізації особистісного елементу адаптації ми відносимо систему післядипломної перепідготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів, значимість психологічної служби у закладі. Практичний психолог повинен володіти ситуацією в закладі, сам визначати перспективу свого розвитку і тактику взаємодії з різними групами населення і індивідами.

Суб'єктивно особистісна адаптація переживається як усвідомлення свого психологічного росту, усвідомлення своїх професійно важливих якостей, як професійна самоактуалізація, наявність певних індивідуально-типологічних властивостей, прагнення до інтелектуального, морального, естетичного самовдосконалення.

Практичний психолог повинен пред'являти до себе самі високі вимоги: усвідомлювати ситуацію взаємодії, контролювати свою поведінку. Бездоганний зовнішній вигляд, суворі і чіткі взаємовідношення між співробітниками (можливо і міжособистісна дистанція на роботі) приваблюють консультуємих. Психолог повинен оптимально поєднувати у собі особистісні і професійні якості.

Головний засіб, який при цьому використовує молодий практичний психолог, є самодіяльність, яка проявляється у творчому підході до психологічної діяльності, у засвоєнні новітніх психологічних технологій, у наявності творчих досягнень за фахом, у прагненні до самоосвіти.

Механізмом, через який здійснюється цей елемент адаптації, буде емоційна ідентифікація, тобто вміння володіти собою, вміння коректно проявляти власні індивідуально-типологічні властивості (людина обстежує і консультує собі подібного), осмисленість вчинків і всього життя, активізація здібностей до психологічної діяльності.

Результатом цього процесу буде знаходження особистісно-професійного смислу, тобто вироблення стійкого і позитивного ставлення до професії "психолог", особистісна зрілість фахівця, його цілеспрямованість, стійкість. Кожний психолог апріорно сприймається як фахівець, який допоможе вирішити ускладнення у спілкуванні, допоможе налагодити стосунки, допоможе у саморегуляції емоційних станів, у проблемах виховання дітей, тощо. При всій невизначеності статусу психолога, він має "ореол" фахівця по людських проблемах. Але негативною стороною цього ефекту є надмірно завищене чекання "дива", яке пов'язують з його діяльністю.

Особистість психолога – специфічна. Дослідження показують, що "проблемність" особистості, її емоційна чутливість і вразливість, низька толерантність – основні властивості психологів. Але це не стільки негативні властивості, скільки позитивні. Без них психолог не зміг би зрозуміти "проблеми інших".

Психологічно, професійна адаптація молодого практичного психолога проявляється у формуванні уявлень про ситуаційну та бажану реальність. Коли ці уявлення будуть максимально близькими, то можемо зробити висновок, що підсумком професійної адаптації молодого практичного психолога стануть особистісні новоутворення – злиття образу "Я" з образом професія "психолог". Тобто, адаптація до нової ситуації, засвоєння нових соціальних характеристик, надбання нових вмій і досвіду – усе це викликає якісні зміни і перебудову самої особистості, забезпечуючи її професійний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моргун В.Ф. Розвиток типів особистості: абітурієнт, студент, учитель-стажист // Вища і середня педагогічна освіта. – Вип. 14. – К.: Вища школа. – 1989. – С. 92-95.
2. Чайкіна Н.А. Методики изучения профессиональной адаптации. - Полтава. – 1988. – 29 с.
3. Чайкіна Н.О. Комплекс психологічних методів дослідження професійної адаптації молодого вчителя. – Навчальний посібник. – К. – 1997. – 40 с.

Н.О. Юдіна
Полтава

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІМОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ

Мотиваційна сфера є провідною складовою структури особистості. За даними досліджень українських вчених М.І. Алексєєвої, Б.Ф. Баєва, Г.О. Балла, Н.О. Бойко, М.Й. Боришевського, Ю.З. Гільбуха, С.У. Гончаренко, О.К. Дусавицького, С.Д. Максименко, Ю.І. Машбиця, В.О. Моляко, В.Ф. Моргуна, С.Г. Москвичова, Н.А. Побірченко, В.В. Рибалка, Г.К. Середи, І.О. Синиці, О.В. Скрипченка, В.А. Семиченко, Ю.М. Швалба мотиваційна складова є провідним компонентом навчальної діяльності. Роботи таких українських вчених, як Г.О. Балл, Н.О. Бойко, М.Й. Боришевський, Ю.З. Гільбух, С.У. Гончаренко, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, Н.А. Побірченко, В.В. Рибалка, О.В. Скрипченка, В.А. Семиченко, Ю.М. Швалб, А.В. Фурман, розглядають мотивацію як важливий чинник психічної регуляції людської діяльності. Праці М.І. Алексєєвої, О.К. Дусавицького, С.С. Занюка, В.Ф. Моргуна, С.Г. Московичова спеціально присвячені проблемам мотивації навчання. Дослідження мотивації навчання традиційно проводилися на студентах стаціонарної форми навчання. Визначення особливостей мотиваційного потенціалу як студентів заочної форми навчання, так інноваційних його форм в наш час є недостатньо вирішеною проблемою.

О.М. Леонтьєв висуває положення про полімотивованість діяльності, спираючись на те, що складні форми поведінки і діяльності, до яких належить і навчальна, спонукаються одразу кількома потребами [1]. Психологи Л.І. Божович, В.К. Вілюнас, І.В. Імедадзе, В.І. Ковальов, Є.П. Ільїн підтримують точку зору про обумовленість навчальної діяльності водночас багатьма мотивами. Так, Є.П. Ільїн вважає, що справжня полімотивація має місце при досягненні людиною віддаленої мети (наприклад, у процесі навчальної діяльності – отримання освіти), яка спрямовується довгочасною мотиваційною установкою [2].

На думку В.Ф. Моргуна, в ході становлення індивіда різні компоненти діяльності мають різний мотивуючий потенціал [3]. Першим критерієм виділення провідних видів діяльності служить зміст мотиву. Найбільш значущі мотиви діяльності фіксуються й усвідомлюються особистістю, трансформуючись у спрямованість на світ і саму себе. У